

УДК 342.9(075.8)

О. БАРАНОВ, кандидат технічних наук,
лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки

ІНСТИТУТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Анотація. У роботі досліджена задача визначення інститутів інформаційного права.

У процесі дослідження проблеми формування інформаційного законодавства одним з найважливіших питань є вирішення задачі визначення інститутів інформаційного права. Вирішення цієї задачі має важливе значення, оскільки інститути інформаційного права є методологічною основою законотворчої і правозастосовної роботи і від їх правильного визначення істотно залежить ефективність правового регулювання інформаційних відносин. Аналіз відомих досліджень і публікацій, в яких розпочато вирішення даної задачі свідчить про початковий етап її розробки як у вітчизняній юридичній науці, так і в закордонній.

Відомо, що право, яке є сукупністю норм, що створюються і охороняються державою, являє собою узгоджену, цілісну систему. Ця система є складною взаємозалежною ієрархічною структурою. Прийнято розрізняти наступні структурні елементи системи права в їх ієрархічній послідовності: галузь права; підгалузь права; інститут права; субінститут права, норма права.

При цьому поява правових інститутів викликана об'єктивним існуванням однорідних груп замкнутих суспільних відносин, що регулюються самостійною й автономною групою відповідних правових норм. Тому під інститутом права варто розуміти обмежену, стійку групу правових норм, що регулюють певний різновид суспільних відносин, що мають спільну функціональну спрямованість [1, 2].

Розрізняють загальні інститути права, що поширюються на всі галузі права. Це такі інститути, як: суб'єкт і об'єкт права, норма права, правовідносини і т.п. Мають місце міжгалузеві інститути права, що використовуються в декількох галузях права. Наприклад:

інститут опіки – цивільне і сімейне право;

інститут інтелектуальної власності – цивільне й інформаційне право;

інститут власності – цивільне право, сімейне право, земельне право, інформаційне право і т.д.

Особливу роль у праві відіграють галузеві інститути права. Саме їх сукупність і є одною з характерних підстав для виділення окремої галузі права. Крім того, інститути права поділяються на матеріальні та на процесуальні, прості та складні (або комплексні), регулятивні, охоронні і установчі і т.д. Ряд складних, комплексних інститутів права мають у своєму складі більш дрібні самостійні субінститути права.

Дослідження задачі визначення інститутів інформаційного права здійснювало ряд вчених [3 – 6]. Усі ці автори вважають, що визначення і формування інститутів інформаційного права мають важливе значення для його становлення. Практично у всіх роботах відзначається необхідність більш глибокого і системного дослідження проблематики правових інститутів інформаційного права. Однак, процес визначення власне інститутів інформаційного права не ґрунтувався на системному підході. В основному, зроблено

© О. Баранов, 2006

лише перерахування наявних деяких інститутів інформаційного права без відповідного обґрунтування загальної структури інститутів і їх змісту.

У вітчизняній юридичній літературі проблему інформаційного права досліджують ряд вчених [7 – 9]. Однак задача визначення структури і змісту системи інститутів інформаційного права практично не досліджувалася, що пояснюється початковою стадією дослідження в цілому проблеми інформаційного права України.

Виходячи з вищесказаного, у рамках загальної проблеми дослідження теоретичних основ розвитку інформаційного права України *вирішення задачі визначення інститутів інформаційного права є актуальною задачею*, що має досить важливе методологічне значення як для правотворчої, так і для правозастосовної діяльності.

Метою даного дослідження є визначення структури і змісту системи інститутів інформаційного права України.

Базуючись на наведеному вище визначенні інституту права, для визначення структури інститутів інформаційного права в якості основного приймемо наступний підхід. Оскільки об'єктивною основою появи інститутів права є наявність однорідних груп суспільних відносин, що мають загальну функціональну спрямованість, то систематизацію інститутів інформаційного права будемо засновувати на відповідній систематизації інформаційних відносин.

Усі види систематизації законодавства базуються на відповідній класифікації нормативно-правових актів. Елементи системи права, законодавства складаються з відповідних груп правових норм, які регулюють об'єктивно існуючі однорідні групи суспільних відносин, що мають спільну функціональну спрямованість. Тому класифікація інформаційного законодавства України, а значить і систематизація інститутів інформаційного права повинні базуватися на відповідній класифікації інформаційних відносин.

У [10] запропонована наступна класифікація відносин в інформаційній сфері:

інформаційні відносини – це суспільні відносини, що мають місце в процесі створення, поширення, використання, збереження і знищення (утилізації) інформації;

інформаційно-інфраструктурні відносини – це суспільні відносини, що мають місце в процесі забезпечення реалізації інформаційних відносин, тобто пов'язані з функціонуванням суб'єктів інформаційної інфраструктури, які надають інформаційні послуги і виконують роботи в інформаційній сфері, використовують інформаційні технології і ресурси, забезпечують інформаційну безпеку тощо.

Високий ступінь узагальненості запропонованої класифікації дозволяє охопити не тільки відомі на сьогодні типи інформаційних чи інформаційно-інфраструктурних відносин, але й ті, які можуть з'явитися в майбутньому.

Класифікацію інститутів інформаційного права України проведемо на базі запропонованої класифікації інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин. В якості прикладу проведемо дослідження можливості класифікації інститутів інформаційного права відповідним процесам створення, передачі і збереження інформації.

У результаті аналізу інформаційного законодавства України можна виділити наступні основні інститути інформаційного права відповідно до процесу створення інформації.

1. Інститут права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Основа цього інституту визначена частиною першою статті 34, частиною першою статті 54 Конституції України і знайшла подальший розвиток у ряді законів України. Норми права цього інституту регулюють загальні суспільні відносини, які зв'язані з можливістю продукувати інформацію.

2. Інститут об'єктивності, вірогідності, повноти і точності інформації.

Норми цього інституту містяться в Конституції України в ряді норм – статті 32, 34, 50, а також у Законі України “Про інформацію” – у статті 5, у Законі України “Про національну програму інформатизації” – ст. 5, у Цивільному кодексі України – ст. 700, 868, 911 та ін. Цим інститутом встановлюється обов'язок творців або власників інформації, яка призначена для передачі споживачам, забезпечити її об'єктивність, вірогідність, повноту і точність.

3. Інститут засобів масової інформації, який включає:

- субінститут друкованих засобів масової інформації;
- субінститут електронних засобів масової інформації (телебачення, радіомовлення, Інтернет);
- субінститут кінематографії;
- субінститут інформантств.

Наявність цього інституту і його субінститутів встановлюється статтею 18 Закону України “Про інформацію”, у якій в якості основного виду інформації визначається масова інформація. У статті 20 цього ж закону до масової інформації віднесена інформація, що поширюється періодичними друкованими виданнями, радіомовленням, телебаченням, кіно і т.п. Субінститути засобів масової інформації знайшли розвиток у таких Законах України, як: “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення”, “Про кінематографію”, “Про інформаційні агентства” і т.д. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини як у процесі створення інформації, так і в процесі її поширення засобами масової інформації.

4. Інститут наукової, статистичної й іншої інформації, який включає:

- субінститут наукової інформації;
- субінститут науково-технічної інформації.

Наявність цього інституту і його субінститутів обумовлюється статтею 18 Закону України “Про інформацію” в якій визначені основні види інформації. Законодавець регламентував створення визначених видів інформації в таких Законах України, як: “Про науково і науково-технічну діяльність”, “Про науково-технічну інформацію”. Крім того, існує цілий пласт указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України, присвячених регулюванню відносин у цій області. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини як у процесі створення інформації, так і в процесі її поширення науковими установами, установами, які продукують статистичну та іншу інформацію.

5. Інститут інформаційної власності, який включає:

- субінститут авторських прав;
- субінститут інтелектуальної власності;
- субінститут прав власності на інформацію.

Основа цього інституту і його субінститутів визначена частиною першою статті 54 Конституції України. Відповідно до цієї статті громадянам гарантується захист їхньої інтелектуальної власності й авторських прав. Ці положення Конституції України знайшли подальший розвиток у ряді Законів України: “Про авторське право і суміжні права”, “Про охорону прав на промислові зразки”, “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”. Субінститут прав власності на інформацію засновано на тому, що в частині другій статті 38 Закону України “Про інформацію” встановлено – “*Інформація є*

об'єктом права власності громадян, організацій (юридичних осіб) і держави. Інформація може бути об'єктом права власності як у повному обсязі, так і об'єктом лише володіння, користування чи розпорядження”. Крім того, у статті 39 Закону України “Про інформацію” стверджується, що “Інформаційна продукція та інформаційні послуги громадян і юридичних осіб, які займаються інформаційною діяльністю, можуть бути об'єктами товарних відносин, що регулюються чинним цивільним та іншим законодавством”. Цивільний кодекс України в редакції 2003 року в статті 1144 визначає, що – “Особа має право публічно пообіцяти винагороду (нагороду) за передання їй відповідного результату (передання інформації, знайдення речі, знайдення фізичної особи тощо”. Це дозволяє зробити висновок про те, що законодавець встановлює і для інформації режим об'єкта цивільних правовідносин.

Слід зазначити, що перераховані субінститути відносяться також і до цивільного права. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини в процесі здійснення цивільно-правових відносин, які пов'язані з інформацією.

6. Інститут інформаційних ресурсів.

Наявність інституту інформаційні ресурси визначено статтею 53 Закону України “Про інформацію”. Подальший розвиток цей інститут знайшов у Законі України “Про Національну програму інформатизації”, Постанові Кабінету Міністрів України від 17.03.2004 р. “Про затвердження Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів”. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини в процесі створення і використання інформаційних ресурсів різного призначення.

У результаті аналізу інформаційного законодавства України можна виділити наступні основні інститути інформаційного права відповідно до процесу поширення інформації.

1. Інститут права на свободу поширення інформації.

Норми права цього інституту регулюють загальні суспільні відносини, зв'язані з можливістю передавати і поширювати інформацію. Основа цього інституту визначена частиною другою статті 34 Конституції України, статтями 5, 9 Закону України “Про інформацію”, а також окремими нормами ряду інших законів.

2. Інститут телекомунікацій.

Основу цього інституту складають норми, які викладені в Законах України: “Про телекомунікації”, “Про радіочастотний ресурс України”, “Про телебачення і радіомовлення”, а також ряд указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України, присвячених регулюванню відносин у цій області. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини в процесі використання телекомунікаційних систем і засобів для поширення інформації.

3. Інститут поштового зв'язку.

Правові норми, що складають основу цього інституту, викладені в Законі України: “Про поштовий зв'язок”, а також у ряді указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України, присвячених регулюванню відносин у цій області. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини у процесі поширення інформаційних продуктів за допомогою поштових систем.

4. Інститут засобів масової інформації.

У процесі збереження інформації використовуються наступні основні інститути інформаційного права:

- інститут бібліотек;

- інститут архівів;
- інститут музеїв.

Основу цих інститутів складають правові норми, які викладені в Законах України: “Про інформацію”, “Про бібліотеки і бібліотечну справу”, “Про Національний архівний фонд і архівні установи”, “Про музеї і музейну справу”, “Про державну таємницю” тощо. Крім того, до цих інститутів належать правові норми ряду указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України, присвячених регулюванню відносин у цій області. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини у процесі накопичення та збереження інформаційних продуктів у бібліотеках, архівах та музеях.

Наступний етап досліджень стосується інститутів інформаційного права, які відповідають інформаційним інфраструктурним відносинам. В якості прикладу проведемо класифікацію інститутів інформаційного права, пов'язаних із забезпеченням інформаційної безпеки.

Інформаційна безпека відіграє особливу роль не тільки в інформаційній діяльності, але і взагалі в життєдіяльності в цілому держави, її структур, суспільства й окремо узятого громадянина. У [11] надано визначення інформаційної безпеки, під якою розуміється такий стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, при якому зводиться до мінімуму завдання збитків через:

- неповноту, несвоєчасність і невірогідність використовуваної інформації;
- негативний інформаційний вплив;
- негативні наслідки функціонування інформаційних технологій;
- несанкціоноване поширення, використання і знищення інформації.

Автором виділяються чотири основних напрями, які можна досить докладно прокоментувати з погляду їх змісту, особливостей принципів, методів і способів досягнення інформаційної безпеки при здійсненні діяльності в тій або іншій інформаційній сфері.

Сформулюємо інститути інформаційного права відповідно до четвертого напрямку – суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням мінімізації збитку від несанкціонованого поширення, використання і знищення інформації.

1. Інститут правового режиму інформації, який включає:

- субінститут відкритої інформації;
- субінститут офіційної інформації;
- субінститут інформації з обмеженим доступом;
- субінститут державної таємниці;
- субінститут комерційної таємниці;
- субінститут конфіденційної інформації;
- субінститут персональних даних тощо.

Наявність інституту правового режиму інформації і його субінститутів визначається нормами Конституції України, Законів України: “Про інформацію”, “Про державну таємницю”, “Про адвокатуру”, “Про банки і банківську діяльність” та інших. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини у процесі визначення режиму доступу до інформації, визначення правового режиму інформації з різним режимом доступу тощо.

2. Інститут захисту інформації, який включає:

- субінститут захисту інформації;
- субінститут технічного захисту інформації;
- субінститут технічного захисту інформації в автоматизованих системах тощо.

Оснoву цих інститутів складають правові норми, які викладені в Конституції України, у Законах України: “Про інформацію”, “Про державну таємницю”, “Про захист інформації в автоматизованих системах” та ін. Крім того, до цих інститутів належать правові норми ряду указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України, присвячених регулюванню відносин у цій області. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини у процесі забезпечення захисту інформації, недопущення можливості несанкціонованого поширення, використання і знищення інформації.

Висновки.

Запропонований у роботі підхід дозволяє комплексно і системно вирішити задачу класифікації інститутів інформаційного права на основі відповідної класифікації інформаційних відносин, що у свою чергу дозволяє створити одну з найважливіших передумов для формування методологічної основи законотворчої і правозастосовної роботи та підвищення ефективності правового регулювання інформаційних відносин. Подальшим розвитком даної роботи повинно бути створення повної системи інститутів інформаційного права України.

Вбачається доцільним, щоб для кожного інституту інформаційного права створювався окремий базовий закон, а для кожного субінституту – спеціалізований. Крім того, варто врахувати той факт, що система інститутів інформаційного права піддається змінам унаслідок постійного його удосконалення, що у свою чергу призводить до необхідності здійснення постійних досліджень у цій сфері.

Використана література

1. Теория государства и права / Под ред. А.С. Пиголкина. – М., 2003. – 154 с.
2. Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с.
3. Полякова Т.А. Вопросы совершенствования законодательства в области обеспечения информационной безопасности // Закон и право. – 2002. – № 5. – С. 3-6.
4. Бачило И. Л. Информационные ресурсы как объект права и объект отношений, регулируемых ГК РФ // Информационные ресурсы России. – 1999. – № 1.
5. Мяснянкин В. Н. Источники и системность информационного права Российской Федерации // Право: теория и практика. – 2003. – № 11.
6. Кузнецов П.У. Системные вопросы правового обеспечения информационной сферы // Политика и право. – 2001. – № 6.
7. Гавловський В.Д. Інформаційне законодавство України: від інкорпорації до кодифікації // Систематизація законодавства України: проблеми теорії і практики: Мат. Між нар. наук.-практ. конф. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 289-292
8. е-майбутнє та інформаційне право / В. Брижко, М. Швець, М. Коваль, Ю. Базанов ; за ред. док. економ. наук, професора, члена-кореспондента Академії правових наук М.Швеця. – [2-е вид., доп.]. – К. НДЦП АПрН України, 2006. – 234 с.
9. Калюжний Р., Гавловський В., Цимбалюк В., Гуцалюк М. Питання концепції реформування інформаційного законодавства України // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. – 2000. – С.17-21.
10. Баранов О.А. Засади державної інформаційної політики // Інформатизація та відкритість влади як засоби демократизації суспільства: Матеріали “круглого столу” – К: Альтерпрес, 2003. – С.37- 44
11. Баранов А.А. Информационный суверенитет или информационная безопасность // Национальна безпека і оборона. – 2001. – № 1. – С. 70-76.